Funded by the European Union

Vlada Crne Gore
Ministarstvo rada i socijalnog staranja

Protecting children from violence and promoting social inclusion of children with disabilities in Western Balkans and Turkey

SMJERNICE I PROCEDURE ZA OBEZBJEĐIVANJE SIGURNOG OKRUŽENJA ZA DJECU U DNEVNIM CENTRIMA

2017. godina

Na osnovu člana XX Statuta JU Dnevni centar za djecu i omladinu sa smetnjama u razvoju „ LIPA „ Plav , radi obezbeđivanja kvalitetne usluge dnevnog boravka za djecu sa smetnjama i teškoćama u razvoju, Upravni odbor donosi:

SMJERNICE I PROCEDURE ZA OBEZBJEĐIVANJE SIGURNOG OKRUŽENJA ZA DJECU U DNEVNIM CENTRIMA

Ove procedure nastale su u okviru projekta „Zaštita djece sa smetnjama u razvoju i jačanje kapaciteta organizacija osoba sa invaliditetom za monitoring prava u oblasti invalidnosti" kojeg sprovodi Nacionalna asocijacija roditelja djece i omladine sa smetnjama u razvoju Crne Gore NARDOS u saradnji sa Predstavništvom UNICEF u Crnoj Gori i uz finansijsku podršku EU.

Ovaj projekat dio je višegodišnje regionalne inicijative sa ciljem unapređenja zaštite djece od nasilja i socijalne inkluzije djece sa smetnjama u razvoju, koja se implementira u partnerstvu između UNICEF, European Disability Forum - EDF, EU i sedam zemalja/teritorija u procesu pridruživanja EU (IPA 2015).

Članovi radne grupe koji su učestovali u izradi dokumenta bili su: Anka Đurišić, Savo Knežević, NARDOS; Svetlana Dujović, NARDOS i DC Pljevlja; Tamara Milić, Ministarstvo prosvjete; Radojka Koprivica, DC Nikšić; Marina Vujović, DC Podgorica; Miloš Ristić, Zavod za socijalnu i dječju zaštitu i Mirjana Popović, Resursni centar Podgorica.

Konsultanti koji su pružili stručnu podršku u izradi teksta su: Goran Rojević i Sašenka Mirković, iz Humanitarne organizacije "Dečje srce", Beograd.

Sadržaj ovog dokumenta ne odražava nužno politiku i gledište UNICEF, EDF i EU, a odgovornost za sadržaj dokumenta snose autori/ke.

SADRŽAJ

1. UVOD

1.1. Zakonski i strateški okvir u oblasti zaštite djece od svih vidova nasilja

1.2. Sprovođenje zakonskog okvira s fokusom na javne ustanove

1.3. Kome je namijenjen ovaj dokument

2. NASILJE, ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE DJECE

2.1. Rasprostranjenost nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece

2.2. Posljedice nasilja zlostavljanja i zanemarivanja djece

2.3. Vrste nasilja i pokazatelji

2.3.1. Fizičko nasilje i zlostavljanje
2.3.2. Emocionalno nasilje i zlostavljanje
2.3.3. Seksualno nasilje i zlostavljanje
2.3.4. Zanemarivanje
2.3.5. Vršnjačko nasilje
2.3.6. Elektronsko nasilje i zlostavljanje – na društvenim mrežama
2.3.7. Druga negativna iskustva u djetinjstvu

3. POSTUPANJE U SLUČAJU POSTOJANJA NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE U DNEVNIM CENTRIMA

3.1. Osnovni principi

3.2. Karakteristike i potrebe djece s konkretnim smetnjama u razvoju od značaja za situacije pojave nasilja: uočavanje i podrška

3.3. Procedura za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemativanja

3.4. Smjernice za primjenu procedura za zaštitu djece od nasilja i zanemarivanja

3.4.1. Koraci i mjere koje treba preduzeti kad se uoči nasilje

3.5. Individualni plan podrške - zaštite i rada sa djetetom IPP

LITERATURA

ANEKSI : Dokumenti za preuzimanje

1. UVOD

1.1. Zakonski i strateški okvir u oblasti zaštite djece od svih vidova nasilja

Ustav Crne Gore jemči i štiti prava i slobode, uz obavezu svakoga da poštuje prava i obaveze drugih. Prava i slobode svih, pa i djece, ostvaruju se na osnovu Ustava i potvrđenih međunarodnih sporazuma, kojima se daje primat u odnosu na nacionalno zakonodavstvo. Svi su pred zakonom jednaki, bez obzira na bilo kakvu posebnost ili lično svojstvo. Roditelji su obavezni da brinu o djeci, da ih vaspitavaju i školuju. Dijete uživa prava i slobode primjereno njegovom uzrastu i zrelosti. Djetetu se garantuje posebna zaštita od psihičkog, fizičkog, ekonomskog i svakog drugog iskorišćavanja ili zloupotrebe.

Crna Gora je usvojila međunarodna dokumenta koja predstavljaju pravni okvir zaštite prava i interesa djece, od kojih je najznačajniji Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima djeteta (1989). U članu 19. definiše pravo na zaštitu djece „od svih oblika fizičkog ili mentalnog nasilja, povreda ili zlostavljanja, zanemarivanja ili nemarnog postupanja, zloupotrebe ili eksploatacije, uključujući i seksualno zlostavljanje dok je na brizi roditelja, zakonskih staratelja ili bilo koje druge osobe koja se brine o djetetu“. Član 23 ukazuje da dijete sa smetnjama u razvoju ima pravo na posebnu brigu, obrazovanje i obuku koji će mu pomoći da živi ispunjen i dostojanstven život i ostvari najveći mogući stepen nezavisnosti i učešća u društvu.

Crna Gora je usvojila i Konvenciju o pravima osoba sa invaliditetom. Član 7 obavezuje potpisnice da preduzmu sve potrebne mjere kako bi osigurale da djeca sa smetnjama u razvoju ravnopravno uživaju sva ljudska prava i osnovne slobode, da posebnu pažnju posvete najboljem interesu djeteta, pruže pomoć da slobodno izraze svoje mišljenje i to o svim pitanjima koja ih se tiču. Član 16 odnosi se na mjere zaštite od svih oblika eksploatacije, nasilja i zloupotreba. Crna Gora ratifikovala je i Konvenciju protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka, Konvenciju o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama, Konvenciju Savjeta Evrope o spriječavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja, i mnoge druge.

Kada je u pitanju nacionalno zakonodavstvo, poseban značaj ima donošenje Porodičnog zakona koji sadrži posebni dio o pravima djeteta i procesne odredbe o zaštiti i ostvarivanju prava djeteta pred sudom uz dužnost prijavljivanja nasilja. Članom 9a utvrđuje se da dijete ne može biti podvrgnuto tjelesnom kažnjavanju ili bilo kom drugom okrutnom, nehumanom ili ponižavajućem postupanju ili kažnjavanju. Zakon o zaštiti od nasilja u porodici utvrđuje oblike nasilja, kao i zaštitne mjere. Članom 9 pomenutog zakona regulisana je dužnost prijavljivanja nasilja „Državni organ, drugi organ, zdravstvena, obrazovna i druga ustanova dužni su da prijave policiji učinjeno nasilje za koje saznaju u vršenju poslova iz svoje nadležnosti, odnosno djelatnosti. Prijavu o učinjenom nasilju dužno je da policiji podnese odgovorno lice u organu ili ustanovi iz stava 1 ovog člana, kao i zdravstveni i socijalni radnik, nastavnik, vaspitač i drugo lice koje sazna za učinjeno nasilje u vršenju svojih poslova". Radi njegove efikasnije operacionalizacije 2011. potpisan je Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici, sa posebnim aneksom kada su žrtve nasilja djeca. Odredbama Krivičnog zakonika regulisan je način kažnjavanja lica koja grubim zanemarivanjem svoje dužnosti zbrinjavanja ili vaspitavanja zapuste ili zlostavljaju maloljetno lice, kao i kažnjavanje počinioca nasilja u porodici ili u porodičnoj zajednici.

Zakonom o socijalnoj i dječijoj zaštiti utvrđeni su principi na kojima se zasniva socijalna i dječja zaštita, uvažavanje integriteta i dostojanstva korisnika socijalne i dječje zaštite, zabrana diskriminacije (uključujući po osnovu invaliditeta), individualni pristup, aktivno učešće korisnika u izboru i korišćenju prava i uvažavanje najboljeg interesa korisnika, prevenciju institucionalizacije i dostupnosti usluga u najmanje restriktivnom okruženju. Veliki značaj predstavlja zakonom regulisana podrška za život u zajednici, usluge koje to omogućavaju, uz postojanje standarda za uspostavljanje kvaliteta usluga. Pravilnikom o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici, čl. 11 se utvrdjuje da je pružalac usluge dužan da korisniku obezbijedi procedure u cilju stvaranja sigurnog okruženja.

Ostali relevantni zakoni su Zakon o zabrani diskriminacije, Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Opšti zakon o vaspitanju i obrazovanju, Zakon o obrazovanju i vaspitanju djece sa posebnim obrazovnim potrebama, Zakon o zdravstvenoj zaštiti**.** Zakon o zaštitniku

ljudskih prava i sloboda propisuje posebna pravila za postupanje Zaštitnika za zaštitu prava djeteta.

U pogledu strateških okvira važne su: Strategija razvoja sistema socijalne i dječje zaštite 2013-2017, Nacionalni plan akcije za djecu 2013-2017, Strategija zaštite od nasilja u porodici 2016-2020, Strategija inkluzivnog obrazovanja (2014-2018). Jedan od ciljeva Strategije za prevenciju i zaštitu djece od nasilja 2017 – 2021, jeste unapređenje institucionalnog okvira za profesionalnu, kvalitetnu i efikasniju brigu i zaštitu djeteta a jedna od njenih aktivnosti u okviru ovog cilja je Kreiranje i primjena politika i procedura za zaštitu djece u ustanovama za djecu.

1.2. Sprovođenje zakonskog okvira s fokusom na javne ustanove

Sve organizacije koje rade sa djecom ili dolaze u kontakt sa njima treba da imaju politike i procedure sa ciljem zaštite od nasilja i zlostavljanja ili povređivanja i u cilju pružanja bezbjedne i kvalitetne brige. Ovakve inicijative se već sprovode u Crnoj Gori. Ističe se Program „Škola bez nasilja-sigurno školsko okruženje" Ministarstva prosvjete u saradnji sa UNICEF-om otpočet školske 2005/06 godine. Ministarstvo je pripremilo Priručnik za nastavnike, Brošuru za roditelje, Upitnik za procjenu vršnjačkog nasilja i Uputstvo o postupanju u slučajevima nasilja (Podjela odgovornosti i postupanje u cilju prevencije i u slučajevima pojave nasilja). Preporučen je niz koraka: *osnovati tim*, *sprovesti obuke* kadra za prepoznavanje, podršku i intervenisanje, *koncipirati pravila*, pratiti pojavu na osnovu *formulara*, sprovoditi *individualni rad,* tematske *radionice,* obavezna je *odgovornost i dužnost prijavljivanja* nasilja i zlostavljanja, *saradnja* sa centrima za socijalni rad, izrada i primjena *plana podrške.*

U Crnoj Gori je nedavno pod pokroviteljstvom Predstavništva UNICEF-a za Crnu Goru otpočela Kampanja „Zaustavimo nasilje". Kampanjom su dodatno otvorena pitanja prevencije i sprečavanje nasilja nad djecom, rad na isticanju porodičnih vrijednosti, zahtijevaju odgovornost svih relevantnih aktera u nastojanju da se svoj djeci u Crnoj Gori osigura bezbjedno odrastanje.

Ministarstvo rada i socijalnog staranja je u saradnji sa NVO Juventas i uz podršku Predstavništva UNICEF-a i EU, pripremilo smjernice i protokol za zaštitu djece od nasilja u Dječijem domu „Mladost". Ciljevi su da se obezbijedili sigurno, podsticajno i bezbjedno

okruženje. Dom je u obavezi da formira Tim za zaštitu prava djece koji se sastoji od osoblja, kao i Savjet djece i mladih, koji će predstavljati glas djece i mladih o pitanjima koji se njih tiču. Izrađena je i brošura prilagođena djeci.

1.3. Kome je namijenjen ovaj dokument

Dnevni centri za djecu i omladinu sa smetnjama i teškoćama u razvoju pružaju uslugu dnevnog boravka. Dnevni boravak je vrsta usluga podrške za život u zajednici, koja podržava boravak korisnika u porodici ili neposrednom okruženju. Ova usluga djeci i mladima sa smetnjama u razvoju pruža pozitivno i konstruktivno iskustvo boravka izvan porodice, a u isto vrijeme, porodici obezbjeđuje slobodno vrijeme za obavljanje drugih aktivnosti. Pravo na korišćenje usluga dnevnog centra imaju djeca i omladina uzrasta do 27 godine, koja zahtijevaju dodatnu brigu i njegu. Dnevni centar korisnicima obezbjeđuje osmočasovnu njegu, socijalizaciju, osposobljavanje za samostalnost u aktivnostima dnevnog života, slobodne aktivnosti, vaspitno-obrazovni rad u kojem se stiču vještine neophodne za svakodnevni život, besplatan prevoz i ishranu. U trenutku pisanja ovog dokumenta, u Crnoj Gori radi 12 dnevnih centara u Bijelom Polju, Nikšiću, Beranama, Plavu, Mojkovcu, Pljevljima, Podgorici, Herceg Novom (2), Rožajama, Ulcinju i Cetinju a u planu je otvaranje dnevnih centara i u drugim gradovima. Djeca koja koriste usluge u Dnevnim centrima mogu biti žrtve nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Postoje specifični izazovi u otkrivanju, a samim tim i prijavljivanju nasilja, a djeca sa smetnjama u razvoju su ranjivija na nasilje zbog stavova sredine, porodične dinamike, osobenosti ove djece koja nerijetko nemaju doživljaj da su zlostavljana, zanemarena, otežano prepoznaju svoje potrebe, ono što im se događa, imaju umanjenu sposobnost da iskažu, izraze ono što doživljavaju, što im se dešava.

Specifičnosti djece sa smetnjama u razvoju od značaja za prepoznavanje nasilja

Kada govorimo o djeci sa smetnjama u razvoju potrebno je imati u vidu njihovu dodatnu vulnerabilnost koja stvara brojne izazove. Dolaženje do pravih informacija često je teško i nasilje ne može biti otkriveno odmah. Djeca prepoznaju, doživljavaju, razumiju, izražavaju svoje potrebe na različite, nerijetko specifične, načine.

U zavisnosti od vrste smetnje, mnoga djeca sa smetnjama u razvoju ne govori ili otežano komunicira, ne umiju da objasne što im se desilo, duže trpe, imaju veći prag tolerancije na bol, usvajaju nasilje kao „normalno" ophođenje drugih prema njima jer im nisu lako dostupni poruke i edukacija o tome kako da budu bezbjedni. Ne umiju da odrede kome da se požale. Osobe koje su u kontaktu sa djetetom sa smetnjama u razvoju nekada ne vide znakove nasilja ako ponašanja djeteta pripisuju smetnji. Često iz nemogućnosti da se odbrane djeca nastupaju instiktivno, a to nekada izgleda agresivno. Nekad njihovo burno i agresivno ponašanje dovodi u zabludu – pogrešno se tumači kao nasilno ponašanje, a ne kao odgovor na nasilje koje trpe.

Dijete može da ispoljava izražen strah da će imati posljedice ukoliko kaže da je zlostavljano.

Djeca sa smetnjama u razvoju mogu da zavise od raznih odraslih osoba sa kojima imaju kontakt za pomoć i podršku u obavljanju dnevnih aktivnosti, uključujući intimnu njegu. To može povećati rizik i priliku za nasilnu odraslu osobu da bude nasamo sa djetetom[1].

Briga o djetetu sa smetnjama u razvoju može da bude stresna za roditelje i porodice ukoliko ne dobijaju dovoljno podrške. To može otežati roditeljima da pruže brigu koja je djetetu potrebna i može dovesti do zanemarivanja djeteta ili zlostavljanja[2].

Nekada se stručna lica oslanjaju na roditelje da olakšaju komunikaciju sa djetetom sa smetnjama u razvoju ili traže mišljenje odrasle osobe umjesto djeteta. To može biti rizično po dijete

[1] Na osnovu NSPCC, 2017, „Safeguarding deaf and disabled children: How organizations can protect deaf and disabled children from abuse". https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/safeguarding/deaf-disabled-children/(pristupljeno 27. jula 2017.).

[2] Na osnovu NSPCC, 2017, Ibid.

ukoliko dijete zlostavlja roditelj ili ako osoba uz čiju pomoć se konsultuje dijete ne vjeruje djetetu[3].

Djetetu sa smetnjama dodatno je potrebno strpljivo saslušati, uspostaviti odnos povjerenja, dozvoliti da na svoj način saopšti verbalno ili neverbalno kako se ośeća, što doživljava i prolazi. Potrebno je konsultovati dijete u njihovoj zaštiti kako bi se zadovoljile njihove potrebe, ojačalo samopouzdanje, izbjeglo da dijete krivi sebe za nasilje, i povećala šansa da će dijete zatražiti podršku[4].

Stoga su ove procedure namijenjene djeci koja koriste usluge u dnevnim centrima s ciljem poštovanje najboljeg interesa i zaštite dječjih i ljudskih prava, dostojanstva i integriteta, prava na aktivno uključivanje i informisanje o donešenim odlukama koje se tiču svakog djeteta i njegovog života. Baziraju se na principima nenasilja, tolerancije, nediskriminacije, poštovanja različitosti, porijekla, identiteta, privatnosti i povjerljivosti svakog djeteta.

[3] Na osnovu NSPCC, 2017, Ibid.
[4] Na osnovu NSPCC, 2017, Ibid.

2. NASILJE, ZLOSTAVLJANJE I ZANEMARIVANJE DJECE

Nasilje se definiše kao činjenje ili nečinjenje onih koji se brinu o djeci, postupci ostalih odraslih ili vršnjaka kojima se ugrožava fizički, psihički, polni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo djeteta, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno (član 2 Zakon o zaštiti nasilja u porodici).

2.1. Rasprostranjenost nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece

Svako dijete može biti zlostavljano bez obzira na uzrast, pol, fizičke karakteristike, postojanje smetnji u razvoju, zdravstveno stanje. Dijete može biti zlostavljano u porodici, školi, na bilo kom mjestu i od bilo koga, roditelja, srodnika, zaposlenih u ustanovama, poznatih i nepoznatih osoba u okruženju u kome živi.

Podataka o rasprostranjenosti nasilja ima sve više. Prema jednoj publikaciji UNICEF-a iz 2014[5], tokom 2012. gotovo 95.000 djece i adolescenata ispod 20 godina starosti bile su žrtve ubistva. U prosjeku, gotovo 6 u 10 djece širom svijeta (gotovo jedna milijarda) uzrasta između 2 i 14 godina redovno su izložena fizičkom (tjelesnom) kažnjavanju od strane roditelja ili staratelja.

Istraživanje Svjetske zdravstvene organizacije[6] ukazuje na to da su djeca sa smetnjama u razvoju 3,7 puta u većem riziku od bilo koje vrste nasilja u odnosu na djecu bez smetnji u razvoju, 3,6 puta su u većem riziku da budu žrtve fizičkog nasilja, a 2,9 puta da budu žrtve seksualnog nasilja. Djeca sa mentalnim i intelektualnim smetnjama su u 4,6 puta većem riziku od seksualnog nasilja nego njihovi vršnjaci koji nemaju razvojne smetnje. Djeca sa smetnjama u razvoju su u 4,5 puta većem riziku da budu izložena zanemarivanju.

U Crnoj Gori u toku je realizacija programa „Škole bez nasilja – sigurno školsko okruženje“ sprovedeno je istraživanje o vršnjačkom nasilju na uzorku od 6300 djece koje je pokazalo je da

[5] United Nations Children's Fund, Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children, UNICEF, New York, 2014.

[6] Prevalence and risk of violence against adults with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies, K Hughes PhD, Prof M A Bellis DSc, L Jones BSc, S Wood MSc, G Bates MSc, L Eckley PhD, E McCoy MSc), Department of Violence and Injury Prevention and Disability, World Health Organization, Geneva,Switzerland (C Mikton PhD, T Shakespeare PhD, A Officer MPH) WHO publication, 2012.

je 52% imalo iskustva vršnjačkog nasilja. Djeca su navela da su najčešće bila žrtve verbalnog nasilja, socijalne izolacije, zatim materijalnog, pa fizičkog nasilja od svojih vršnjaka iz neposrednog okruženja (odjeljenja), zatim starijih, pa učenika/ca istog uzrasta, ali iz drugih odjeljenja (Krkeljić, 2013).

Istraživačka organizacija Ipsos je 2016. godine sprovela istraživanje u Crnoj Gori o nasilju nad djecom u saradnji sa SOS Nikšić i Centrom za ženska prava i uz podršku UNICEF i EU[7]. Rezultati istraživanja pokazuju sljedeće:

- Svaki drugi građanin smatra da postoje situacije u kojima je opravdano tući dijete, kao i da vikanje na dijete nije nasilje. Jedna trećina građana smatra da šamar nije nasilje, dvije trećine da udarac prutom nije nasilje.
- 54% građana ne bi prijavio nadležnim službama ako bi bio svjedok da je roditelj istukao svoje dijete.
- Većina građana (77%) smatra da roditelji ne treba da dozvole djetetu da preispituje njihove odluke.
- 63% građana smatraju da neke grupe djece češće trpe vršnjačko nasilje, a među njma svaki treći je prepoznao djecu sa smetnjama u razvoju kao posebno ranjivu.
- 8% građana zna za dijete koje je bilo žrtva seksualnog zlostavljanja, dok 12% građana poznaje odraslu osobu koje je kao dijete bilo žrtva seksualnog zlostavljanja.

Iako u Crnoj Gori nisu rađena dodatna sistematska istraživanja ovog fenomena, posebno u vezi sa nasiljem u dnevnim centrima, jasna je potreba za postojanjem procedura za zaštitu djece, ne samo u odnosu na nasilje u ustanovi već i u slučaju sumnje na postojanje nasilja u porodici iz koje dijete dolazi.

2.2. Posljedice nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece

Posljedice nasilja, zlostavljanja i zanemiravanja djece zavise od: vrste zlostavljanja; uzrasta djeteta; ličnih karakteristika; vremena i učestalosti trajanja; postojanja usluga i podrške.

[7] Ipsos Strategic Marketing, Istraživanje o nasilju nad đecom, Centar za ženska prva, SOS Nikšić, UNICEF, Evropska Unija, 2016. (https://www.unicef.org/montenegro/media_15873.html).

Toksični stres u ranom uzrastu je tema od rastućeg interesa. Govorimo o stresu kada je dijete svjedok ili direktno izloženo nasilju. Istraživanja su dala nepobitne dokaze da stres/trauma kod djece prouzrokuje brojne kratkoročne i dugoročne učinke, te predstavlja rizik za cijeli niz oboljenja u kasnijoj dobi: neurološka, endokrinološka, imunološka, kardiovaskularna i druge hronične bolesti. Zbog toga što stres izaziva trajne promjene na nivou metabolizma ćelije i biologije tijela stvara se novi okvir za emocionalni status, način ponašanja koji vodi u rizik od autodesktruktivnosti do antisocijalnosti (Burke-Harris, 2017).

Dakle, nasilje i zlostavljanje kao posljedicu može imati neurološka oštećenja, fizičke povrede i oštećenja u krajnjem ishodu i smrt djeteta. Utiče na mentalno zdravlje, emocionalne i probleme u ponašanju, učenju. Zapaža se samopovređivanje, depresivnost, gubitak samopoštovanja, umanjeno samopouzdanje, uticaj na interakciju. Grubo zanemarivanje može da ima kao posljedicu značajna oštećenja tjelesnog i intelektualnog razvoja, zdravlja, socijalno funkcionisanje, emocionalne odnose, školsko i životno postignuće. U krajnjim slučajevima zanemarivanje može izazvati i smrt djeteta. Na nivou društva nasilje nad djecom nosi i velike ekonomske troškove.

Saradnja svih sektora (pravosuđa, policije, socijalne zaštite, zdravstva, prosvjete...), koje se na različite načine bave ovim problemom i njihovo koordinirano djelovanje u kome je na centralnom mjestu interes djeteta, jedini je način borbe protiv nasilja nad djecom.

2.3. Vrste nasilja i pokazatelji

Prihvaćene su definicije i pokazatelji nasilja: **Fizičko nasilje** je namjerno nanošenje fizičke povrede ili bola, ali i nanošenje štete tuđoj imovini (krađa, demoliranje). **Emocionalno (psihološko) nasilje** je nanošenje mentalne ili emocionalne patnje, implicitna prijetnja fizičkim nasiljem, zaplašivanje druge osobe, sticanje kontrole nad njom i slično. **Seksualno nasilje** je nametanje seksualne aktivnosti bilo koje vrste bez pristanka druge strane, izlaganje pornografskim sadržajima, komentari sa seksualnom konotacijom i slično. Razmatraju se **zanemarivanje** djetetovih tjelesnih i/ili psiholoških potreba. **Vršnjačko nasilje** se dešava u školama i vršnjačkim grupama. Čini ga ponavljanje bar 2-3 puta raznih oblika nasilja u nekom kraćem ili dužem vremenskom intervalu starijeg djeteta nad mlađim, više djece nad jednim

djetetom ili snažnijeg djeteta nad slabijim. Nasilje se može desiti u svim ustanovama u kojima borave djeca i počinioci mogu biti i odrasla lica, to jest, **zaposleni**. **Nasilje u porodici** je, na osnovu člana 2 Zakona o zaštiti od nasilja u porodici, „je činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno." **Nasilje na društvenim mrežama** putem moderne tehnologije (internet, mobilni telefon) koje remeti, uznemirava i zloupotrebljava privatnost. Neke od ovih vrsta nasilja će biti detaljnije opisani u tekstu niže.

2.3.1. Fizičko nasilje i zlostavljanje

Fizičko nasilje i zlostavljanje predstavlja ponašanje koje za posljedicu ima fizičko povređivanje djeteta, nanošenje bola, a uključuje i fizičko kažnjavanje.

Ponašanja koja predstavljaju fizičko nasilje su: udaranje, guranje, štipanje, izmicanje stolice, gađanje, šutiranje, grebanje, čupanje za kosu i uši, ujedanje, ćebovanje, „biciklo" (paljenje šibica između nožnih prstiju dok žrtva spava), davljenje, napad oružjem, otimanje, lomljenje i uništavanje imovine i stvari, cijepanje odjeće, uništavanje đetetovog privatnog prostora prisiljavanje djeteta da za kaznu ostane u položaju koji uzrokuje bol ili je ponižavajući, pretnja nožem ili pištoljem i drugo.

Indikatori, pokazatelji, upozoravajući simptomi ili znaci u fizičkom pogledu na osnovu kojih možemo posumnjati na fizičko nasilje su: modrice na velikoj površini tela, specifičnog oblika npr. trag šake, prstiju (usljed stezanja ili udaranja), tragovi kaiša ili kanapa i tragovi vezivanja; opekotine različitog porijekla; povrede oka, ušiju, nosa, usta bez odgovarajućeg objašnjenja o slučajnoj ili drugoj povredi. Takođe, prelomi kod djece, povrede unutrašnjih organa.

U oblasti ponašanja se uočava: dijete ili druga osoba (roditelj, staratelj, stručni radnik ili saradnik, nastavnik i sl.) saopštava da je udareno, opečeno ili izloženo nekoj drugoj vrsti ponašanja koja može da izazove postojeću povredu. Neodgovarajuća odjeća koja prikriva povrede (npr. dugi rukavi i nogavice tokom ljetnjeg vremena da bi se prikrile modrice); povrede se objašnjavaju kao „nespretnost" djeteta.

2.3.2. Emocionalno nasilje i zlostavljanje

Emocionalno nasilje i zlostavljanje je ponašanje koje ugrožava mentalno i emotivno zdravlje i dostojanstvo djeteta. Podrazumijeva ponavljana ponašanja koja kod djeteta izazivaju ili pojačavaju doživljaj bezvrijednosti, odbačenosti ili neadekvatnosti, nanose psihološku patnju.

Ponašanja koja čine ovo nasilje su: omalovažavanje, nazivanje pogrdnim imenima, vrijeđanje, ruganje, psovanje, etiketiranje, pogrdno imitiranje, širenje laži ili lažnih glasina o djetetu, prijetnje, ucijenjivanje, ogovaranje, isključivanje iz grupe, zastrašivanje, nepravedno kažnjavanje, reketiranje – iznuđivanje novca i/ili stvari, prisiljavanje djeteta da laže za druge, radi tuđa zaduženja, odriče se svojih stvari ili privilegija za druge, uništavanje imovine i stvari djeteta, zabrana pristupa ili izbacivanje iz djetetove sobe, korištenje djece za rješavanje problema među vršnjacima, korišćenje nekih saznanja o djetetu i/ili moći nad djetetom kako bi se dobila neka korist za sebe, zatvaranje ili zaključavanje djeteta u sobu, nagovaranje na korišćenje psiho-aktivnih supstanci, uključivanje u destruktivne grupe i/ili aktivnosti.

Indikatori emocionalnog zlostavljanja su zastoj u razvoju i neorganski zastoj u rastu, enureza, enkopreza, poremećaji navika, spavanja, ishrane, nesigurnost, poremećaj vezivanja, privrženosti, strah od odvajanja, plašljivost, iznenadne i neobjašnjive promjene ponašanja i raspoloženja, depresivnost, problemi u postignuću, nezainteresovanost, samopovređivanje, problemi u ponašanju, vršnjačkim odnosima, antisocijalno, delinkventno ponašanje.

2.3.3. Seksualno nasilje i zlostavljanje

Seksualno nasilje i zlostavljanje je ponašanje kojim se dijete seksualno uznemirava, navodi ili primorava na seksualne aktivnosti.

Čini je uključivanje djeteta u seksualnu aktivnost koju ono ne shvata u potpunosti, sa kojom nije saglasno, za koju nije razvojno doraslo i nije u stanju da se sa njom saglasi, kojom se krše zakoni ili socijalni tabui društva. Može obuhvatati: navođenje ili primoravanje djeteta da se upusti u bilo kakvu seksualnu aktivnost, kontaktnu ili nekontaktnu; eksploatatorsko korišćenje djeteta za prostituciju, pornografiju ili druge nezakonite seksualne radnje.

Fizički **indikatori su:** genitalne ili analne povrede, krvarenja, modrice u predjelu genitalija**,** trudnoća, bol ili svrab, teškoće pri mokrenju, urinarne infekcije, venerične bolesti. Mrlje od krvi na donjem vešu, teškoće pri hodanju ili sjedenju, somatski problemi, bol u predjelu stomaka bez odgovarajućeg medicinskog uzroka.

Bihevioralni su: nesanica, noćne more, napadi panike, nagle promjene raspoloženja**,** ispoljavanje bizarnog, pretjeranog ili neuobičajnog seksualnog ponašanja ili znanja, pretjerana mastrubacija, dodirivanje genitalnog područja, seksualizovano ponašanje neprimjereno uzrastu, tajanstveno ponašanje, strah od dodira, promiskuitet, prostitucija.

Moguće je i obratiti pažnju da li odrasla osoba ispoljava pretjerano zaštitničko ponašanje prema djetetu, blizak fizički kontakt, poklanja mu posebnu pažnju.

2.3.4. Zanemarivanje

Zanemarivanje predstavlja neadekvatno zadovoljenje osnovnih životnih potreba djece, koje može nepovoljno uticati na fizičko i mentalno zdravlje. Podrazumijeva dugotrajno zapostavljanje osnovnih fizičkih i/ili psiholoških potreba djeteta, propuste roditelja ili staratelja da obezbijede adekvatnu hranu, smještaj i odjeću, u zaštiti djeteta od fizičkih povreda ili opasnosti, neobezbeđivanje odgovarajuće medicinske njege ili liječenja. Uključuje zapostavljanje emocionalnih i obrazovnih potreba, kao i napuštanje djeteta. Isto tako, predstavlja propust da se obezbedi razvojno prikladna, podržavajuća sredina, uključujući i dostupnost primarne figure privrženosti, tako da bi dijete moglo razviti stabilan i pun opseg emocionalnih i socijalnih sposobnosti koje odgovaraju njegovom ličnom potencijalu (emocionalno zanemarivanje).

Ponašanja koja ukazuju na *fizičko zanemarivanje* su: uskraćivanje hrane, liječenja, sna, nedakvatan prostor za svakodnevni boravak, dijete ostavljeno samo ili bez odgovarajućeg nadzora, odsustvo standardne pedijatrijske njege (neredovne vakcinacije, nedavanje terapije), prisustvo netretiranih „neprijatnih“ bolesti (šuga, vaške, ekcem).

Ponašanja koja predstavljaju *psihičko (emocionalno) zanemarivanje* uključuju: ignorisanje emocionalnih potreba i interesa djeteta, zabranu komunikacije sa drugom djecom,

roditeljima..., neadekevatna pomoć pri učenju, uskraćivanje aktivnosti značajne za dijete, uskraćivanje informacija, prećutkivanje ili nereagovanje na nasilje kojem je dijete izloženo.

2.3.5. Vršnjačko nasilje

Ukoliko je dijete žrtva **vršnjačkog nasilja**, ono je izloženo direktnoj ili indirektnoj (psihološkoj) agresiji dva do tri puta mjesečno ili češće od strane jednog ili grupe djece. To je – siledžijstvo, zlostavljanje, maltretiranje, „agresija" jačeg prema slabijem, starijeg nad mlađim. Može biti pritisak, verbalna i/ili fizička agresija, kako bi uradilo nešto što ne želi, suzdržalo se da ne uradi nešto što smatra da treba i sl. To su: pesničenje, udaranje, tuče, ponižavanje, uvredljivi pokreti i mimika, socijalna izolacija, ogovaranje. U određenim slučajevima strah od buduće viktimizacije može predstavljati vršnjačko nasilje.

2.3.6. Elektronsko nasilje i zlostavljanje – na društvenim mrežama

Elektronsko nasilje i zlostavljanje (cyber nasilje) se dešava na društvenim mrežama i predstavlja ponašanja u kojima se putem informacionih tehnologija ugrožava ličnost i dostojanstvo djeteta.

Ponašanja koja predstavljaju elektronsko nasilje su: oglašavanje, pisanje u ime djeteta i/ili o djetetu bez njegovog znanja, slanje slika, video zapisa, prijetećih ili diskriminišućih poruka, upad u profil (facebook, tweeter, instagram...) i razmjena informacija, snimanje kamerom bez volje djeteta i distribuiranje materijala, dopisivanje sa djetetom od strane odraslog koji se lažno predstavlja, uznemiravajući telefonski pozivi, poruke; krađa, promjena lozinka za e-mail ili nadimak na chatu; objavljivanje privatnih podataka ili neistine; postavljanje internetske ankete o žrtvi; slanje virusa na e-mail ili mobilni telefon; slanje pornografskih sadržaja i neželjene pošte; drugi se lažno predstavlja preko interneta i mobilnog telefona...

2.3.7. Druga negativna iskustva u djetinjstvu

Negativna iskustva u djetinjstvu predstavljaju širi pojam od nasilja i odnose se na razna potencijalno traumatska iskustva koja mogu da imaju negativne, dugotrajne uticaje. Ova

iskustva obuhvataju, osim prethodno navedenih, nasilje u porodici, probleme mentalnog zdravlja roditelja, bolesti zavisnosti, razvod, odlazak u zatvor roditelja ili staratelja[8].

[8] Vlada Crne Gore, Strategija o prevenciji i zaštiti djece od nasilja 2017-2021.

3. POSTUPANJE U SLUČAJU POSTOJANJA NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE U DNEVNIM CENTRIMA

3.1 Osnovni principi

Osnovni principi na kojima je zasnovano postupanje u slučaju postojanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece u dnevnim centrima su: pravo na život, opstanak i razvoj, najbolji interes djeteta, nediskriminacija i participacija.

Opšte smjernice u zaštiti djece od nasilja su (Tabela 1)[9]:

Tabela 1: Opšte smjernice:

- ✓ Osoblje je upoznato sa međunarodnim i nacionalnim pravnim dokumentima koji se odnose na zaštitu prava i interesa djece.
- ✓ Osoblje je upoznato sa svojim ulogama, obavezama, odgovornostima, vizijom, misijom i ciljevima ustanove.
- ✓ Osoblje je upoznato sa ovim dokumentom i u obavezi je da poštuje protokol i procedure.
- ✓ Osoblje je obavezno da poštuje prava, stavove i osjećanja djece.
- ✓ Osoblje je obavezno da ne diskriminiše djecu po bilo kom osnovu i osoblje prepoznaje specifične potrebe djece sa smetnjama u razvoju i barijere sa kojima mogu da se susretnu, posebno vezano za komunikaciju, kao i specifične potrebe djevojčica i posebnu ranjivost na neke vidove nasilja.
- ✓ Osoblje uzima u obzir dječja mišljenja i stavove o pitanjima koja se njih tiču. Ovo se odnosi i na situacije gdje je potrebno zaštiti dijete;
- ✓ Stručno osoblje koristi psihosocijalne, pedagoške metode i pristupe koji ohrabruju djetetovo razumijevanje prošlih i sadašnjih životnih događaja, osjećanja i sjećanja.
- ✓ Osoblje poštuje pravo djece na privatnost.
- ✓ Osoblje poštuje pravo djeteta na povjerljivost. Ukoliko se radi o situaciji nasilja, zlostavljanja ili zanemarivanja, osoblje je dužno da prekrši princip povjerljivosti, situaciju prijavi i o tome obavijesti dijete.
- ✓ Osoblje kontinuirano radi na podizanju svijesti ostalih profesionalaca i opšte javnosti o pravima djece sa smetnjama u razvoju.

Procedure o zaštiti djece sa smetnjama u razvoju treba da obuhvate što sve dnevni centar treba da realizuje. Polazište je prepoznavanje i razumijevanje potreba djece, njihovih specifičnosti,

[9] Prilagođeno iz: Sovilj S. i saradnici. 2017. Ka sigurnom i bezbjedonom okruženju za djecu u Dječjem domu "Mladost". Juventas: Podgorica.

individualnih karakteristika i rizičnih faktora, rizičnih situacija do kojih može doći. Obezbjeđuju planiranje i realizaciju preventivnih aktivnosti, uspostavljanje jasnih uloga i procedura u situacijama nasilja, pomaže u podizanju nivoa svijesti i osetljivosti na nasilje.

Predstavljaju skup mjera i aktivnosti koje imaju za cilj stvaranje sigurnog i podsticajnog okruženja, njegovanje atmosfere saradnje, uvažavanja i konstruktivne komunikacije.

Insistira se na blagovremenom uočavanju potencijalnog nasilja i otklanjanje rizika; adekvatno reagovanje ukoliko se nasilje dogodi; uspostavljanju novih vještina kod učesnika u nasilju; zaštiti prava i smanjenje dodatne patnje i štete.

3.2 Karakteristike i potrebe djece s konkretnim smetnjama u razvoju od značaja za situacije pojave nasilja: uočavanje i podrška

Djeca s intelektualnim smetnjama imaju umanjene sposobnosti: rezonovanja, planiranja, rješavanja problema, apstraktnoga mišljenja, razumijevanja složenih ideja, brzoga zaključivanja, učenja iz iskustva. Stoga, u cilju odgovora na njihove potrebe u slučajevima sumnje ili pojave nasilja treba se rukovoditi sljedećim. Obezbijediti tzv. očigledna, realna sredstva iz života i bliska djetetu kojima se postiže razumijevanje, kontakt, komunikacija. Ako se dijete verbalno ili pisano izražava postavljajte djetetu ciljana pitanja na koje se dobijaju odgovori da/ne. Omogućite izbor više ponuđenih konkretnih opcija. Preporuka je da se uputstva daju kratkim, konkretnim rečenicama, koriste nabrajanja, prave pauze između rečenica, koristite gestovi i vizuelna podrška. Onemogućite, eliminišite ili ublažite ometanja: neka se dijete nalazi dalje od prozora, ukrasa, postera, velikog broja predmeta i sl. Obezbijedite dodatno vrijeme, s češćim pauzama za odmor.

Djeca sa tjelesnim smetnjama imaju širok dijapazon djelimičnih ili potpuniih ograničenja funkcija tijela, od minimalnih do stanja koja onemogućavaju i otežavaju funkcionisanje i samostalnost. Tjelesna smetnja se može javiti samostalno, a može i kombinovano – udružena s drugim smetnjama, npr. senzornim ili intelektualnim. U situciji prevencije ili intervencije na pojavu bilo koje forme nasilja može se pojaviti izazov u komunikaciji, da razumljivo ispriča,

odgovori na pitanja. Primijenite prethodno dogovorenu podršku u smislu započinjanja odabrane riječi. Takođe, omogućite dodatno vrijeme, zaokruživanje odgovora od ponuđenih nekoliko, podvlačenje i sl.

Djeca sa smetnjama vida imaju umanjenu ili potpuno odsutnu čulna osjetljivost na svjetlosne nadražaje koja značajno ometa vizuelnu komunikaciju. Kako i koliko vidi dijete prvenstveno zavisi od uzroka oštećenja vida. Neka djeca vide nejasno, neki će centralni dio vidjeti mutno, a periferni jasnije pa će prilagođavanjem položaja glave nastojati da što jasnije vide. Neki vide samo crno-bijelo, neki gledaju samo jednim okom, što je znak oštećenja vidnoga polja i viđenje dubine. Neki ne vide pri slabome svijetlu, dok je drugima neophodno zamračiti prostoriju. Neki nemaju sposobnosti viđenja, kada je neophodno angažovanje ostalih čula u cilju kompenzacije odsustva čula vida (taktilna, auditivna, olfaktorna i kinestetička percepcija). Sve navedeno treba imati u vidu kada se osmišljavaju preventivne mjere ili intervencije za slučajeve nasilja. Kao, prvo treba obezbijediti prostorne uslove koje prate navedene karakteristike smetnje: adekvatnu svjetlost, kompenzatorna sredstva. U obraćanju koristiti ime djeteta s kojim se vodi komunikacija. Govor treba da je gramatički pravilan, mirnoga tona, čist po izgovoru, dobre intonacije i ritma. Pri davanju uputstava budite konkretni, precizni i jasni (npr. umjesto „ovdje" ili „tamo" koristite „ispred/pored tebe", „s tvoje lijeve/desne strane"). Ublažiti verbalizam, jer često sadržaji izgovorenog ne odgovaraju stvarnome iskustvu učenika. Budite odmjereni u zahtjevima. Obezbijedite dodatno vrijeme, po potrebi fizičku podršku.

Djeca sa smetnjama sluha imaju suženje slušnoga polja što uzrokuje teškoće u formiranju govora i ometa sporazumijevanje verbalnim putem. Svaka smetnja sluha, bez obzira na stepen ili tip, ima značajan uticaj na komunikaciju, sposobnosti pojedinca da razumije govor, locira izvor zvuka ili sagovornika, toleriše bučno okruženje. Danas se kod djece koriste amplifikacije: individualni zaušni slušni aparati ili kohlearni implant koji se ugrađuje na najranijem uzrastu. Kako se dijete paralelno osposobljava za sveukupno funkcionisanje to prilikom kontakta, bilo

u preventivne ili intervenišuće svrhe, vodite računa da su osposobljeni za iščitavanje govora sa usta i lica. Takođe, gestovni govor – znakovni jezik mogući je način komunikacije. Uzeti u obzir da rad otežava veća udaljenost, nepovoljan ugao govornika, visina zvuka, prepreke između slušaoca i izvora zvuka, buka iz okruženja i kvalitet govora (jasnoća, jačina, intonacija, brzina). Stoga, omogućite djetetu da sjedi 1–1,5 metar od sagovornika. Izvor svjetlosti treba da bude usmjeren na lice sagovornika, kako bi dijete moglo da vidi lice, šake, usne. Eliminišite zvukove u pozadini, jer se pojačavaju putem slušnoga aparata i ometaju osobu (zatvoriti prozore, utišati klima uređaje i druge aparate koji mogu biti ometajući faktor). Na stolicama pričvrstiti dodatke koji ublažavaju škripanje po podu. Koristiti pojmove poznate djetetu, uz korišćenje vizuelnih sredstava, naglasiti ključne riječi. Postavljati konkretna, jednostavna, jasna pitanja; prilagoditi brzinu i praviti pauze tokom govora. Provjeriti što je i kako razumjelo, da li klima potvrdno i kad ne razumije.

Djeca sa smetnjama iz spektra autizma posmatraju se u odnosu na vještine komunikacije, socijalnu interakciju, ponašanje, razmišljanje i čulnu percepciju. Imaju poteškoće u razumijevanju „potrebe za komunikacijom“: ne razumiju činjenicu da govor služi za prenošenje poruka između osoba, izražavanje potrebe i želje. Govor je s teškoćama, a kreće se od odsustva govora. Ponavljaju iste riječi i fraze, odgovaraju na pitanja ponavljajući ih, završavaju rečenicu kao da postavljaju pitanje. Sve izrečeno prihvataju i razumiju doslovno (ne uočavaju humor, metafore). Prepoznaje se pojačana anksioznost i manifestuje uznemirenošću, agitiranošću, negativizmom u situacijama zbog senzorne hipersenzitivnosti, kad dijete ne razumije očekivanja, ne može da se izrazi ili ga drugi ne razumiju; kad se desi nešto neočekivano: promjene u okruženju i rutinama i dr. Stoga kada se planiraju ili aktivnosti u procesu prevencije i reagovanja na slučajeve nasilja s djecom s autizmom treba da se koriste vizuelni pristupi, komunikacija uz pomoć simbola, zasnovani na organizovanosti, strukturi, rutinama. Potrebno je prepoznati izvor senzorne uznemirenosti, prevenirati da se dogode izazivanja. Kod odsustva govora, kad dijete ne uspijeva nešto da iskaže, ima poteškoće u razumijevanju čemu uopšte služi komunikacija, što mu se govori, očekuje od njega, upotrijebite simbole, piktograme - po

mogućstvu PECS. Informacije prikažite ili dopunite vizuelno. Vizuelna pomagala - uputstva pružaju konkretnu informaciju koja će dijete činiti strpljivim, situaciju jasnom, konkretnom i izvjesnijom. Predstavite tok onoga što će se dešavati u toj konkretnoj situaciji. Na ovaj način se zadovoljava djetetova potreba za predvidljivošću, umanjuju teškoće u vezi bilo koje vrste promjene, odnosno burne reakcije na neočekivano, neuspjeh ili nezavršen zadatak. Govorite konkretno i jasno, bez metafora. Omogućte komunikaciju putem pametnog telefona, kompjutera, tableta. Kod poteškoće razumijevanja svojih i tuđih osjećanja koristiti petostepenu skalu.

3.3 Procedura za postupanje zaposlenih u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece

PROCEDURA O MJERAMA I AKTIVNOSTIMA U SLUČAJU POSTOJANJA NASILJA, ZLOSTAVLJANJA I ZANEMARIVANJA DJECE U DNEVNIM CENTRIMA

Svrha procedure

Svrha procedure je da omogući adekvatno reagovanje zaposlenih u dnevnom boravku povodom postojanja nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece za vrijeme korišćenja usluge dnevnog boravka, a koje će osigurati blagovremenost reagovanja i adekvatnost primenjenih metoda pomoći djetetu.

Područje primjene

Područje primjene procedure je reagovanje zaposlenih na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje djece sa smetnjama u razvoju

Definicije i osnovni pojmovi

Fizičko nasilje i zlostavljanje predstavlja ponašanje koje za posljedicu ima fizičko povređivanje djeteta, nanošenje bola, a uključuje i fizičko kažnjavanje.

Emocionalno nasilje i zlostavljanje je ponašanje koje ugrožava mentalno i emotivno zdravlje i dostojanstvo djeteta. Podrazumijeva ponavljana ponašanja koja kod djeteta izazivaju ili pojačavaju doživnjaj bezvrijednosti, odbačenosti ili neadekvatnosti, nanose psihološku patnju.

Seksualno nasilje i zlostavljanje je ponašanje kojim se dijete seksualno uznemirava, navodi ili primorava na seksualne aktivnosti, kontaktne ili nekontaktne, korišćenje djeteta za prostituciju, pornografiju i slično.

Zanemarivanje predstavlja neadekvatno zadovoljenje osnovnih životnih potreba djece, koje može nepovoljno uticati na fizičko i mentalno zdravlje.

Vršnjačko naslje postoji ukoliko je dijete žrtva vršnjačkog nasilja, izloženo direktnoj ili indirektnoj (psihološkoj) agresiji dva do tri puta mjesečno ili češće od strane jednog ili grupe djece.

Nasilje u porodici je, „činjenje ili nečinjenje člana porodice kojim se ugrožava fizički, psihički, seksualni ili ekonomski integritet, mentalno zdravlje i spokojstvo drugog člana porodice, bez obzira na mjesto gdje je učinjeno

Elektronsko nasilje i zlostavljanje (cyber nasilje) se dešava na internetu i predstavlja ponašanja u kojima se putem informacionih tehnologija ugrožava ličnost i dostojanstvo djeteta.

Ovlašćenja i odgovornosti

Za primenu procedure neophodno je definisati ovlašćenja i odgovornosti, kao i nivoe odgovornosti za određenu aktivnost tokom obezbeđivanja uslova za bezbednost korisnika.
Ovlašćenja i odgovornosti zaposlenih - stručnih radnika, stručnih saradnika i saradnika dati su u odgovarajućim aktima pružoaca usluge.

Nivoi odgovornosti u smislu obezbeđenja poštovanja procedure su:
Primarna odgovornost (O) ili odgovornost odlučivanja i obezbeđivanja realizacije aktivnosti. Ovu odgovornost ima zaposleni kome je dodeljen proces ili aktivnost.
Sekundarna odgovornost (S) , ili odgovornost za učestvovanje u aktivnosti i procesu imaju članovi koji realizuju dodeljenu aktivnost ili proces
Informativnu odgovornost (I) imaju rukovodioci na višoj hijerarhijskoj lestvici od one kojoj je dodeljena aktivnost ili proces, a koji treba da prate realizaciju aktivnosti ili procesa

Legenda oznaka za tabelu odgovornosti

Legenda oznaka za tabelu odgovornosti sadrži oznake nivoa odgovornosti i pozicije zaposlenih kod pružaoca usluge
O - Primarna odgovornost/odlučivanje
S - Sekundarna odgovornost/učestvovanje
I - Informativna odgovornost
D – direktor
T- Tim za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja
KT – Koordinator Tima za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja
ZN – zaposleni koji je otkrio nasilje
OD - stručni radnik/stručni saradnik zadužen za rad sa konkretnim djetetom-odgovorni stručni radnik za dijete
OG – stručni radnik/stručni saradnik zadužen za grupu
SR – stručni radnik
SS - stručni saradnik
SM - medicinska sestra saradnik
SN - njegovateljica saradnik
V - vozač

DO – domar
OS – osoba odgovorna za određeni posao na osnovu akta o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji
R - roditelj
UO – upravni odbor
A –administracija
P - pravnik
Z – svi zaposleni koji rade sa detetom

Veze sa drugim dokumentima pružaoca usluge

1. Pravilnik o unutrašnjoj organizaciji i sistematizaciji radnih mjesta
2. Program rada pružaoca usluge
3. Godišnji plan rada pružaoca usluge
4. Procedura o mjerama i aktivnostima u slučaju incidentnih događaja koji mogu da ugroze bezbjednost i život korisnika
5. Procedura o primjeni neophodnih mjera u cilju sprečavanja korisnika od samopovređivanja, povređivanja i nanošenja materijalne štete

OPIS PROCEDURE

Procedura definiše osnovne postupke i potrebne uslove za profesionalno, stručno i uvremenjeno reagovanje zaposlenih u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja (ili postojanja sumnje na iste) a obuhvata: otkrivanje i prekidanje nasilja, obavještavanje Tima za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, preduzimanje mejra za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja, izradu i realizaciju Individualnog plana podrške i praćenje efekata preduzetih mjera.
U Proceduri se propisuje način postupanja zaposlenih u pogledu reagovanja i izvještavanja o slučajevima nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece.

Područje primjene: postupanje zaposlenih u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja djece				
Redosled Aktiv	**Opis aktivnosti**	**Nivoi odgovornosti Pozicija**		
		O	**S**	**I**
P/1	Obezbjeđivanje preduslova za postupanje u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja	**D**		**UO**

P/2	Pružalac usluge upoznaje sve zaposlene sa događajima koji se smatraju nasiljem, zlostavljanjem i zanemarivanjem djece u sklopu ove procedure.	**KT**	**D**	**UO**
P/3	Koncipirati pravila ponašanja i postaviti ih na vidljiva mjesta u dnevnom centru.	**KT T**		**D**
P/4	Direktor formira Tim za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja i određuje Koordinatora Tima. Tim za zaštitu djece od nasilja ima 3 člana iz redova stručnih radnika/stručnih saradnika, a koordinator je po pravilu osoba čija su struka, iskustvo i kompetencije najadekvatnije u oblasti zaštite djece od nasilja. Svaki član tima mora imati i zamjenika - osobu koja će ga mijenjati tokom odsustva.	**D**		**UO**
1.	**Otkrivanje i prekidanje nasilja**			
1/1	Svaki zaposleni je dužan da reaguje na svako saznanje o nasilju	**Z**	**OD OG RT**	**D**
1/2	Svaki zaposleni je dužan da hitno prekine nasilje koje se dešava u tom trenutku, pošalje poruku da to nije prihvatljivo i umiri situaciju	**ZN**	**RT SR SS**	**D**
1/3	U slučaju ako su tokom nasilja nastale povrede, potrebno ih je adekvatno zbrinuti	**SM**	**SM SN**	**RT D**
1/4	U slučaju kada medicinska sestra procijeni da ona ne može adekvatno zbrinuti povrede poziva se hitna služba	**OD OG SM**	**T**	**D**
2.	**Obavještavanje Tima za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja**			
2/1	Zaposleni koji je uočio nasilje obavještava Tim za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja usmenim putem a o tome sačinjava službenu zabilješku u toku istog dana koja se redovnim putem ulaže u dosije djeteta (OPN)	**ZN**	**T KT**	**OD OG D**
3.	**Preduzimanje mjera za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja**			

3/1	Tim prikuplja osnovne informacije o događaju putem razgovora sa zaposlenim koji je prijavio nasilje, svjedocima i po potrebi, žrtvom	**T KT**	/	**D**
3/2	Tim obavještava roditelja žrtve (ovo ne važi za situacije kada se sumnja na porodično nasilje, već se odnosi na situacije sumnje na nasilje od strane zaposlenog ili vršnjačko nasilje)	**KT**	/	**D**
3/3	Tim evidentira događaj u list praćenja i Knjigu aktivnosti na osiguranju bezbjednosti	**T KT**	/	**D**
4	**Uključivanje relavantnih strana i institucija**			
4/3	U slučaju vršnjačkog nasilja, tim vrši procjenu rizika i određuje način reagovanja (pozivanje roditelja nasilnog djeteta), uključivanje centra za socijani rad i slično	**T KT**	/	**D**
4/4	U slučaju sumnje na porodično nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje odmah se obavještava Centar za socijalni rad i/ili MUP na obrascu OPNI	**T KT**	**D**	**UO**
4/5	U slučaju sumnje na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje od strane zaposlenih pokreće se disciplinski postupak u skladu sa Zakonom o radu i aktima dnevnog centra i obavještava se MUP na obrascu OPNI	**D P**		**UO**
5	**Priprema i sprovođenje Individualnog plana podrške**			
5/1	Tim kreira i sprovodi Individualni plan podrške - zaštite i rada sa djetetom (IPP) u saradnji sa Centrom za socijalni rad	**T KT**	**Z**	**D**
5/2	Određuje se odrasla osoba – mentor (koji je član Tima za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja) za dijete žrtvu nasilja	**D KT**		**Z**
5/3	Mentor u saradnji sa Timom za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja prati ostvarivanje Individualnog plana podrške - zaštite i rada sa djetetom (IPP)	**M T**	**Z**	

6	**Praćenje efekata preduzetih mjera**			
6/1	Tim prati preduzete aktivnosti i utvrđuje efekte preduzetih mjera	**KT T**		**D**
6/2	Tim, po potrebi, revidira plan mjera i aktivnosti	**KT T**		**D**

3.4. Smjernice za primjenu procedura za zaštitu djece od nasilja i zanemarivanja

Preporučene aktivnosti u cilju prevencije nasilja i kao odgovor na nasilje nad djecom su:

Tabela 2: Preporučene aktivnosti:

- Jasno informisati zaposlene o odgovornosti reagovanja na nasilje nad djecom.
- Aktivno raditi na prevenciji nasilja.
- Koncipirati pravila ponašanja i postaviti ih na vidljiva mjesta u dnevnom centru.
- Osnovati Tim za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja (u daljem tekstu: Tim) koji prati bezbjednost djece i pojavu nasilja i izabrati koordinatora (stručni radnik).
- Sprovesti obuke kadra o vrijednostima i pravilima i mjerama kod slučajeva nasilja.
- Organizovati redovne sastanke za praćenje svih pojava nasilja u ustanovi.
- Preduzimati mjere iz nadležnosti u smjeru zaštite djece, intervencije, podrške, odgovora na potrebe i njihov najbolji interes.

Uprava nosi odgovornost u poštovanju prava, potreba i ispunjenju interesa sve djece, vodi računa da ne dođe do zataškavanja, ignorisanja, nereagovanja, da se poštuju i ispunjavaju obaveze, zaduženja, uloge i odgovornosti svih zaposlenih u dnevnom centru. Uprava definiše i delegira uloge i zaduženja svim zaposlenim u dnevnom centru, kao i neophodne korake, obaveze, postupke iz nadležnosti i postavlja ih na svima dostupnim i vidljivim mjestima.

Tabela 3: Uloge, obaveze i odgovornosti zaposlenih:

Direktor	• Odgovorno i ličnim primjerom vodi proces prevencije i odgovora na pojavu nasilja; • Prezentuje svim zaposlenim obaveze iz propisanih procedura; • Obezbjeđuje preduslove za postupanje u situacijama nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja • Odgovoran je za formiranje i praćenje rada Tima; • Informiše sve zaposlene i djecu o tome ko su članovi Tima; • Obezbjeđuje uslove za rad; • Podnosi prijave o sumnji na nasilje; • Ostvaruje kontakt s drugim nadležnim ustanovama (zdravstvena, socijalna zaštita, MUP i dr.); • Sarađuje sa lokalnom zajednicom.

Stručni radnik Koordinator Tima	• Koordinira rad Tima; • Obučava osoblje u oblasti prevencije nasilja u saradnji sa ostalim članovima tima i relevantnim institucijama; • Prati pojavu nasilja u dnevnom centru; • Prikuplja informacije o konkretnom događaju i o djetetu; • U odnosu na konkretnan slučaj uključuje roditelje i/ili nadležne institucije; • Učestvuje u donošenju, primjeni i praćenju IPPa; • Sarađuje sa stručnim licima drugih ustanova (zdravstvena briga, socijalna zaštita, policija i dr.).
Stručni radnici i stručni saradnici	• Sprovode nadzor pojave nasilja među korisnicima i o tome redovno informišu Tim; • Vode računa o donošenju i primjeni pravila i vrijednosti; • Učestvuju u donošenju i primjeni IPP; • Osmišljavaju i sprovode dodatne aktivnosti; • Učestvuju u radu Tima ukoliko su stalni članovi tima, ili kao zamjena, ili kao pridruženi članovi tima u odnosu na konkretan slučaj.
Administrativno osoblje	• Pruža pomoć i administrira u programskim aktivnostima (prijava i sl).
Ostalo osoblje	• Prepoznaju nasilno ponašanje; • Primjenjuju osnovne principe postupanja (prepoznavanje pojave, prijavljivanje, prekidanje, zaustavljanje nasilja, praćenje).

Prevencija nasilja predstavlja skup mjera i aktivnosti koje imaju za cilj uspostavljanje sigurnog i podsticajnog okruženja, njegovanje atmosfere saradnje, uvažavanja i konstruktivne komunikacije, stvaranje razvojnog i edukativnog ambijenta u kome nasilja neće biti ili će ga biti što manje. One obuhvataju:

- donošenje pravila ponašanja i njihovu dosljednu primjenu, što podrazumijeva isticanje i njegovanje principa nenasilja i nediskriminacije;
- stalno stručno usavršavanje osoblja na temu prevencije nasilja;
- ponudu slobodnih i aktivnosti za strukturiranje slobodnog vremena djece;
- različite programe pomoći djeci u razvijanju prosocijalnih životnih vještina;
- aktivno učešće djece (participaciju) u planiranju i realizaciji preventivnih aktivnosti;
- saradnju sa drugim institucijama radi ranog identifikovanja evidentnih ili potencijalnih problema u ponašanju i drugih rizika za pojavu nasilja i pravovremene pomoći;

- saradnju sa roditeljima i lokalnom zajednicom sa ciljem angažovanja svih kapaciteta za prevenciju nasilja i zaštitu djece.

Pravila ponašanja na nivou dnevnog centra se donose i postavljaju na upadljivim mjestima. Pravila treba da su dostupna svim zaposlenima ali i djeci, i to predstavljena na način prilagođen djeci sa smetnjama u razvoju (očigledan i jednostavan način, uz kratke, usmjerene rečenice, modele, slike i crteže bez detalja, sheme; PECS - sistem komunikacije putem slika/simbola/piktograma; Brajevo pismo...). Takođe, roditelji moraju biti upoznati sa pravilima, te je potrebno organizovati roditeljski sastanak na tu temu.

Dnevni centar formira **Tim za zaštitu djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja**, jer se na taj način obezbjeđuje kontinuitet u planiranju, realizaciji i vrednovanju aktivnosti na zaštiti djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja.

Tim za zaštitu djece od nasilja ima 3 člana iz redova stručnih radnika/stručnih saradnika, a koordinator je po pravilu osoba čija su struka, iskustvo i kompetencije najadekvatnije u oblasti zaštite djece od nasilja. Svaki član tima mora imati i zamjenika - osobu koja će ga mijenjati tokom odsustva.

Svaki član tima posjeduje i primenjuje praktična znanja i vještine u vezi sa prevencijom nasilja; znanja i vještine za konstruktivno intervenisanje u situacijama nasilja, da posreduje u sukobima, kriznim intervencijama, primenjuje pozitivnu disciplinu. Nepristrasan je, od povjerenja, kako za djecu i roditelje, tako i za članove kolektiva; njeguje saradničke odnose sa djecom, kolegama i roditeljima; promoviše profesionalizam zasnovan na pravima i odgovornosti svih.

Uloga tima je da zaposlenima olakša proceduru pomoći djeci kada se posumnja da su izložena nekoj vrsti nasilja. Ostvaruje komunikaciju sa centrima za socijalni rad i ostalim pojedincima ili službama koje se bave zaštitom djece od nasilja. Brine o organizovanju i sprovođenju mjera plana zaštite. Neophodno je da se tim za zaštitu djece od nasilja sastaje mjesečno i prati pojavu

nasilja, a vanredni sastanci se organizuju u slučaju pojave nasilja na koji je potrebno hitno odreagovati. Na bazi formulara koji popunjava stručni radnik tim utvrđuje stanje i preduzima mjere nadležnosti.

Tim osigurava da svi zaposleni prođu edukaciju o tome kako prepoznati da je dijete žrtva nasilja i kako da reaguju i prijave nasilje ili sumnju na nasilje. Tako će doprinijeće da se preuzme odgovornost, razviju i njeguju zdravi stilovi komunikacije i odnosa sa drugima, kooperativnost i saradnja; usvoje i primenjuju praktična znanja i vještine za konstruktivno prevazilaženje sukoba i kriznih situacija, uoče i konstruktivno se suprostave raznim oblicima nasilja. Važno je periodično ponavljati obuke, prije svega za novi kadar, radi obnavaljanja i trajnosti vještina.

Tim je direktno odgovoran direktoru. Imena i brojevi telefona članova tima treba da su istaknuta na vidnom mjestu, a oni dostupni u hitnim situacijama 24h dnevno i u stanju da komuniciraju sa drugim članovima tima.

3.4.1. Koraci i mjere koje treba preduzeti kad se uoči nasilje

Korak 1: Zaposleni je dužan da reaguje na svako saznanje o nasilju, jer je to prvi korak u zaštiti djece od nasilja, zlostavljanja i zanemarivanja. Nasilje, ako se odvija u tom trenutku, najprije treba prekinuti, poslati poruku da nije prihvatljivo i umiriti situaciju. U slučaju povreda, njih je potrebno adekvatno zbrinuti. Provjeru povreda vrši medicinsko osoblje (ukoliko ga nema u dnevnom centru ili su povrede teže, onda u zdravstvenoj ustanovi).

Korak 2: Nakon saznanja o nasilju, ili sumnje na nasilje, zaposleni su u obavezi da **obavijeste Tim za zaštitu djece od zlostavljanja, nasilja i zanemarivanja.** Obaveza prijavljivanja nasilja ima prednost u odnosu na tzv. profesionalno čuvanje tajne. Prijava se vrši usmeno i na obrascu za prijavu nasilja OPN.

Tabela 4: Obrazac za prijavu nasilja OPN

Ime i prezime radnika, radno mesto zaposlenog koji prijavljuje nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje
Ime i prezime korisnika koji je žrtva
Ime i prezime učesnika u događaju
Ime i prezime, radno mesto zaposlene osobe na koju se sumnja da je izvršio nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje (ako je primjenljivo)
Ko je sve prisustvovao incidentu
Opis događaja /datum i vrijeme događaja, mjesto gdje se događaj desio, kratak opis situacije, posljedica događaja/
Datum i potpis odgovorne osobe

Korak 3: Nakon prijave nasilja Timu, Tim prikuplja informacije kroz razgovor sa zaposlenim koji je prijavio nasilje, žrtvom ili svjedocima, vrši procjena rizika, obavještavaa roditelja (osim u slučaju sumnje na nasilje u porodici).

Principi vođenja razgovora sa djetetom:

Cilj razgovora sa djetetom žrtvom ili svjedokom je prikupljanje informacija koje potvrđuju sumnju na nasilje kako bi se adektavno reagovalo i zaštitilo dijete. Istovremeno on znači podršku djetetu. Način reagovanja stručnjaka treba da bude adekvatan i u skladu sa djetetovim mogućnostima i treba da traje samo onoliko koliko je neophodno da bi se odlučilo o narednim koracima i uključivanju odstalih institutcija.

Ako dijete ima teže ili teške intelektualne smetnje i nema razvijen govor koristiti načine komunikacije (komunikatore i sl.) koji su prihvatljivi za to dijete.

Pristup treba da bude empatičan, direktan i otvoren, uz stvaranje odnosa povjerenja, korišćenje djetetu prihvatljive terminologije, sistema komunikacije koje koristi. Jasno iskazati da mu vjerujemo i da nije krivo.

Važno je imati informacije o emocionalnom i socijalnom funkcionisanju djeteta, eventualnoj upotrebi ljekova koji mogu uticati na komunikaciju, dovoljno vremena planirati za razgovor, ukoliko dijete govori sporo, nerazgovjetno ili ako komunicira putem pomagala ili tumača. Veliki

broj djece sa smetnjama ne mogu da ispričaju što im se desilo usled nedovoljnog poznavanja riječi kojima bi opisali sopstveno stanje, osjećanja krivice i uplašenosti. Dati dovoljno vremena da odgovori.

Djeca mogu biti sugestibilna i moguće ih je udaljiti od samog sadržaja ili detalja koji bi mogli utvrditi zlostavljanje. Neka djeca ponavljaju ili pamte šta im priča osoba u koju imaju poverenja, pa sugestibilni razgovori: "On te je udarao po glavi" mogu dovesti do situacije da dijete priča ono što je naknadno čulo, a ne da prepričava ono što mu se stvarno desilo. Razgovor sa djetetom vodi stručno lice (psiholog ili dr).

Ukoliko se sumnja da je zlostavljač zaposleni, razgovor obavezno obavlja osoba u koju dijete ima povjerenja i ne u prisustvu zlostavljača. Slično, u slučaju sumnje na porodično nasilje, sa djetetom se ne razgovara u prisustvu roditelja.

- ✓ ***Savjeti za vođenje razgovora:***
- ✓ Obraćajte se imenom.
- ✓ Strpljivo i pažljivo saslušajte učesnike, uključujući i posmatrače.
- ✓ Koristite prihvatljiv rječnik.
- ✓ Razgovor voditi polako i smireno, govoriti jasno, bez povišenog tona.
- ✓ Pažnju usmjerite na konkretan postupak i ponašanje.
- ✓ Pažljivo slušajte šta vam dijete/djeca govore, ne samo ona koja trpe i vrše nasilje, već i ona koja su posmatrači.
- ✓ Ne interpretirajte, ne mijenjajte, ne tumačite.
- ✓ Ne prebacujte odgovornost na drugog, ne podrazumijevajte, ne pretpostavljajte, pitajte - ne tvrdite.
- ✓ Razgovarajte smireno, ne reagujte šokom, nevjericom.
- ✓ Pokažite da vjerujete u to što dijete govori da biste ga ohrabrili da vam ispriča što više.
- ✓ Ne obećavajte da će odmah biti sve u redu, to nije realno.
- ✓ Recite što planirate, što ćete učiniti - samo ono što je u vašoj moći da pomognete.
- ✓ Provjerite da li ste tačno, ispravno, razumjeli šta vam dijete govori.

Na osnovu prikupljenih informacija i razgovora sa žrtvom ili svjedocima, Tim će zaključiti o kojoj vrsti nasilja je riječ, npr.: *fizičko nasilje, psihološko nasilje, seksualno nasilje, zanemarivanje,* i da li se nasilje dešava u okviru dnevnog centra, od strane osoblja ili vršnjaka, ili van ustanove (na primjer u porodici ili zajednici)...

Korak 4: Tim reaguje uključivanjem relevantnih strana i institucija. U slučaju vršnjačkog nasilja, tim vrši procjenu rizika i određuje način reagovanja (pozivanje roditelja nasilnog djeteta), uključivanje centra za socijani rad i slično.

U slučaju sumnje na porodično nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje odmah se obavještava Centar za socijalni rad i/ili Policija na obrascu OPNI (tabela 5).

U slučaju sumnje na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje od strane zaposlenih poziva se Policija, i pokreće se disciplinski postupak u skladu sa Zakonom o radu i aktima dnevnog centra.

Tabela 5: Obrazac za prijavu nasilja institucijama (OPNI)

Naziv i sjedište dnevnog centra koja šalje obavještenje
Ime i starost djeteta, ime roditelja/staratelja, podaci o porodici (adresa, kontakt telefoni)
Opis djeteta: dolasci, sposobnosti, socijalne vještine, ponašanje, komunikacija, emocionalne karakteristike, izgled
Informacije, činjenice, okolnosti iz kojih proizilazi sumnja o tome da se dijete nalazi u situaciji nasilja
Uočeni znaci nasilja, pokazatelji i indikatori i zaključak o vrsti nasilja
Datum i potpis odgovorne osobe

Korak 5: U skladu sa urađenom procjenom, Tim kreira plan mjera sa aktivnostima i odgovornostima za sprovođenje aktivnosti (djeca, zaposleni). Ukoliko je potreban rad sa žrtvom, Tim priprema individualni plan podrške - zaštite i rada sa djetetom (u saradnji sa centrom za socijalni rad), koji je predstavljen u poglavlju 3.5.. Ukoliko je počinilac nasilja drugo dijete, utvrditi zašto to dijete čini nasilje, predvidjeti aktivnosti za rad i sa tim djetetom kako se nasilje ne bi ponavljalo. Utvrditi i da li je moguće da je i to dijete žrtva nasilja.

Korak 6: Praćenje efekata preduzetih mjera se preduzima sa ciljem provjere uspješnosti preduzetih zaštitnih mjera. Ukoliko ne dođe do željenih rezultata, Tim revidira plan mjera i aktvinosti nakon konsultacija sa djecom, zaposlenima ili, u zavisnosti od situacije centrom za socijalni rad ili roditeljima.

Vođenje evidencije: U dnevnom centru događaj se upisuje u list praćenja i u **Knjigu aktivnosti na osiguranju bezbjednosti**[10] (S-KB) (Tabela 6). U S-KB, upisuje se: što se dogodilo, ko su učesnici, kako je prijavljeno nasilje, koje su i kakve posljedice, ishodi preduzetih koraka, na koji način su uključeni roditelji, stručni radnici i saradnici, profesionalci drugih institucija, načini na koji će situacija biti praćena. Ova dokumentacija treba da se čuva poštujući princip povjerljivosti podataka.

[10] Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i mninimalnim standardima usluge podrške za život u zajednici (čl. 31)

Tabela 6: Knjiga aktivnosti na osiguranju bezbjednosti (sa dodatnim komentarima za način vođenja evidencije pojave nasilja)

Datum upisa	Vrijeme upisa	Ime i prezime korisnika	Opis događaja, datum[11]	Trajanje događaja	Preduzete mjere[12]	Ime i prezime lica koje je primijenilo mjeru	Potpis

[11] Upisati: Izvor podataka (zabilješke stručnog radnika, zapažanja saradnika, osoblja), Opis ponašanja/događaja zbog kojeg se sumnja na nasilje i uočene znake nasilja.

[12] Upisati: Zaključak i preporuka stručnog radnika o vrsti nasilja, Predložene mjere tima u odnosu na dnevni centar, na druge ustanove, učešće roditelja, Načini praćenja i ishodi preduzetih koraka

3.5. Individualni plan podrške - zaštite i rada sa djetetom (IPP)

Da bi se postiglo da dijete žrtva nasilja ili ono koje pokazuje neprilagođenost ponašanja, razvije adekvatne psihosocijalne vještine, potrebno je usaglašeno djelovanje i rad timova dnevnog centra i centra za socijalni rad. Treba razviti Individualni plan podrške (dat u nastavku, tabela 7). Njime se preciziraju i dogovaraju mjere kako bi se zajedničkom saradnjom što uspješnije radilo na tretmanu žrtava. Na osnovu njega se prati ponašanje djeteta kroz duži vremenski period.

Individualnim planom podrške se utvrđuju oblasti podrške potrebne djetetu. Određuje se odrasla osoba – mentor prema kojem dijete ima pozitivan transfer, a koji prati njegov uspjeh i ponašanje.

Tabela 7: INDIVIDUALNI PLAN PODRŠKE - ZAŠTITE I RADA SA DJETETOM

Opšti podaci o djetetu i porodici		
Kratak opis ličnosti, karakteristika, postignuća, potreba djeteta	**Snage djeteta:**	**Rizici za dijete:**
Prepoznate oblasti savjetodavnog rada sa djetetom u CSR	**Snage djeteta:**	**Rizici za dijete:**
Opis mjera i aktivnosti		**Zadužene osobe i dinamika sprovođenja**
Mjere koje će preduzeti centar za socijalni rad (procjena, dijagnostički postupak, savjetodavni rad, nadzor ponašanja i ostale zaštitne mjere, sastanci sa timom ustanove)		
Aktivnosti koje će se sprovoditi u dnevnom centru: individualni i grupni rad; edukativno-savjetodavni rad sa zaposlenima, određivanje mentora; razmjena informacija,		

usaglašavanje i dalji razvoj mjera: sastanci tima sa članovima tima Centra za socijalni rad.		
Obaveze		**Akcioni/vremenski plan praćenja obaveza**
OBAVEZE djeteta:		
OBAVEZE roditelja:		
OBAVEZE kadra ustanove (direktor, stručni radnik, stručni saradnici i drugi):		
OBAVEZE stručnih radnika Centra za socijalni rad:		

Datum: **TIM:**

Prilog: Grafički prikaz koraka i mjera koje treba preduzeti kad se uoči nasilje

KORAK 1
OTKRIVANJE I PREKIDANJE NASILJA
(svi zaposleni)
• Otkrivanje nasilja
• Hitno reagovanje/Prekidanje nasilja ako se dešava u tom trenutku/Smirivanje situacije/Zbrinjavanje povreda ako ih ima
KORAK 2
OBAVJEŠTAVANJE TIMA ZA ZAŠTITU DJECE OD ZLOSTAVLJANJA, ZANEMARIVANJA I NASILJA
(zaposleni koji je otkrio nasilje)
• Obavještavanje Tima za zaštitu djece od zlostavljanja, zanemarivanja i nasilja usmeno i na obrascu OPN
KORAK 3
PREDUZIMANJE MJERA ZA ZAŠTITU DJECE OD ZLOSTAVLJANJA, ZANEMARIVANJA I NASILJA
(Tim i direktor)
•Tim prikuplja osnovne informacije o događaju putem razgovora sa zaposlenim koji je prijavio nasilje, svjedocima i po potrebi, žrtvom
•Tim obavještava roditelja žrtve (ovo ne važi za situacije kada se sumnja na porodično nasilje, već na situacije nasilja od strane zaposlenog ili vršnjačko nasilje)
•Tim evidentira događaj u list praćenja i Knjigu aktivnosti na osiguranju bezbjednosti
KORAK 4
UKLJUČIVANJE RELEVANTNIH STRANA I INSTITUCIJA
(Tim i direktor)
• Obavještavanje relevantnih strana i institucija
• U slučaju vršnjačkog nasilja, tim vrši procjenu rizika i određuje način reagovanja (pozivanje roditelja nasilnog djeteta), uključivanje Centra za socijalni rad
•U slučaju sumnje na porodično nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje odmah se obavještava Centar za socijalni rad i/ili MUP na obrascu OPNI
•U slučaju sumnje na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje od strane zaposlenih pokreće se disciplinski postupak u skladu sa Zakonom o radu i aktima dnevnog centra i obavještava se MUP na obrascu OPNI
KORAK 5
INDIVIDUALNI PLAN PODRŠKE
• Tim priprema i sprovodi Individualni plan podrške - zaštite i rada sa djetetom u saradnji sa Centrom za socijalni rad
• Određuje se odrasla osoba – mentor
• Mentor u saradnji sa Timom prati ostvarivanje IPP
KORAK 6
PRAĆENJE EFEKATA PREDUZETIH MJERA
• Praćenje preduzetih aktivnosti, efekata preduzetih mjera
• Tim, po potrebi, revidira plan mjera i aktvinosti nakon konsultacija

LITERATURA:

- Barter C. (2003.) "Young people in care talk about peer violence", *Scottish Journal of Residential Child Care,* 2 (2) 39-51
- Barter i saradnici (2004.) Barter C., Berridge D., Cawson P., Renold E., (2004.), "Peer Violence in Children's Residential Care", Palgrave Macmillan, New York
- Besharov D.J. (1987.) Policy guidelines for decision making in child abuse and neglect. Children Today, November-December 1986. 7-11.
- Besharov D. J. (1990.) Recognizing child abuse: A guide for the concerned, Book News, Inc. Portland.
- Burke Harris N. (2017.) *Negativna iskustva u djetinjstvu globalna prijetnja zdravlju,* Konferencija u okviru Kampanje "Stop nasilju" UNICEF, Podgorica
- Global status report on violence prevention (2014.), World Health Organization, 20. Geneva , Switzerland, WHO Library Cataloguing-in-Publication Data
- Institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda Crne Gore, uz podršku Save the Children Norway, regionalna kancelarija za Jugo-istočnu Evropu, Istraživanje o nasilju nad djecom u Crnoj Gori
- International Classification of Functioning, Disability and Health – ICF, (2001.) Publikacija World Health Organization ,
- IPSOS Strategic Marketing , Istraživanje „Pristup pravdi za žrtve nasilja u porodici", Kancelarija Programa Ujedinjenih nacija za razvoj u Crnoj Gori (UNDP), u partnerstvu sa Centrom za ženska prava, Ministarstvom za ljudska i manjinska prava - Odjeljenjem za rodnu ravnopravnost, uz finansijsku podršku Ambasade Norveške u Beogradu
- IPSOS Strategic Marketing, (2016.) Istraživanje o nasilju nad djecom, Centar za ženska prva, SOS Nikšić, UNICEF, Evropska Unija (https://www.unicef.org/montenegro/media_15873.html).
- Johnson C. F. (1996.) Physical abuse: Accidental versus intentional trauma in children, Briere J. et al. , 206-226
- Konvencija o eliminisanju svih oblika diskriminacije nad ženama
- Konvencija protiv mučenja i drugih svirepih, nehumanih ili ponižavajućih kazni ili postupaka
- Konvencija Savjeta Evrope o spriječavanju mučenja i nečovječnih ili ponižavajućih postupaka i kažnjavanja
- Krivični zakonik Crne Gore "Sl. list RCG", br. 70/2003, 13/2004, 47/2006 i "Sl. list CG", br. 40/2008, 25/2010, 32/2011, 64/2011 - drugi zakon, 40/2013, 56/2013, 14/2015 42/2015 i 58/2015 drugi zakon.
- Krkeljić Lj. (2014.) "Priručnik – Škola bez nasilja – ka sigurnom podsticajnom okruženju za djecu", Ministarstvo prosvjete i UNICEF

- Maurović, Sekol I. (pod recenzijom), "Siguran dom: Strategija suzbijanja vršnjačkog nasilja u domskom okruženju: Priručnik za stručnjake", Osijek, Hrvatska
- Milanović i sar. (2016.) Istraživanje „Analiza reforme sistema dječje i socijalne zaštite u Crnoj Gori iz perspektive korisnika" (2010-2015)
- Milić T., Novović R., Grdinić S., Raščanin I. (2015.) "Podjela odgovornsoti i postupanje u cilju prevencije i u slučajevima pojave nasilja – uputstvo školama", Ministarstvo prosvjete Crne Gore
- Milić T., Marić A., Vuksanović A., Popović A., Trailović Šljivančanin A., Radulović J., Popović J. (2016.), Instruktivno-edukativni materijal za inkluzivni rad i učenje djece s posebnim obrazovnim potrebama, Ministartsvo prosvjete i UNICEF
- Milić, T., Marić A., (2015.), *Priručnik za rad s djecom s autizmom,* ZUNS
- Milosavljević M. (1998.) „Nasilje nad decom", Beograd, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Beogradu
- NSPCC, (2017.) „Safeguarding deaf and disabled children: How organizations can protect deaf and disabled children from abuse". https://www.nspcc.org.uk/preventing-abuse/safeguarding/deaf-disabled-children/ (pristupljeno 27. jula 2017.)
- NVO Juventas, „Ka sigurnom i bezbijednom okruženju"- procedura za zaštitu djece u JU Dječjem domu „Mladost" u Bijeloj
- Olweus, D. (1978.) *Aggression in schools: Bullies and whipping boys.* Washington, DC: Hemisphere.
- Opšti Zakon o vaspitanju i obrazovanju ("Sl. list RCG", br. 64/ 2002, 31/05, 49/07, "Sl. List CG ", br. 4 /2008, 21/09, 45/10, 40/11, 45/11, 36/13, 39/13, 44/13)
- Plut D., Popadić D., (2007.) „U lavirintu nasilja", Institut za psihologiju i Filozofski fakultet u Beogradu, Psihološke monografije 14, Beograd
- Podjela odgovornosti i postupanje u cilju prevencije i u slučajevima pojave nasilja
- Porodični zakon ("Sl. list RCG", br. 1/2007 i "Sl. list CG", br. 53/2016)
- Pravilnik o bližim uslovima za pružanje i korišćenje, normativima i minimalnim standardima usluga podrške za život u zajednici ("Službeni list CG", br. 27/13 i 1/15)
- Pravilnik o potokolu postupanja u ustanovi u odgovoru na nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje, ("Sl glasnik RS", br. 30/201)
- Prevalence and risk of violence against adults with disabilities: a systematic review and meta-analysis of observational studies (2012.) Karen Hughes, Mark A Bellis, Lisa Jones, Sara Wood, Geoff Bates, Lindsay Eckley, Ellie McCoy, Christopher Mikton, Tom Shakespeare, Alana Officer, Centre for Public Health, Liverpool John Moores University, Liverpool, UK (K. Hughes PhD, Prof. M. ABellis DSc, L. Jones BSc, S. Wood MSc, G. Bates MSc, L. Eckley PhD, E. McCoy MSc), Department of Violence and Injury Prevention and Disability, World Health Organization, Geneva, Switzerland (C. Mikton PhD, T. Shakespeare PhD, A. Officer MPH) WHO publication

- Protokol o postupanju, prevenciji i zaštiti od nasilja u porodici (2011.)
- Reporting of Child Protection and Child Abuse (2013.): Handbook and Protocols for Manitoba Service Providers"
- Sekol I. i Farrington P.D. (2009.) The nature and prevalence of bullying among boys and girls in Croatian care institutions: A descriptive analysis of children's homes and correctional homes. Kriminologija i socijalna integracija, 17, 2, 15-34.
- Sekol I. (2013.) Peer violence in adolescent residential care: A qualitative examination of contextual and peer factors. Children and Youth Services Review, *35*,12, 1901-1912.
- Sekol I. (2016.) Bullying in adolescent residential care: The influence of the physical and social residential care environment. Child and Youth Care Forum, 45,3: 409–43.
- Svjetska zdravstvena organizacija, (2001/2002.) istraživanje o zdravstvenom ponašanju školske djece (Health Behavior in School-aged Children)
- UN Konvencije o pravima djeteta (1989)
- UN Konevncija o pravima osoba sa invaliditetom
- United Nations Children's Fund, Hidden in Plain Sight: A statistical analysis of violence against children, UNICEF, New York, (2014.)
- UN Smjernice za alternativno staranje o djeci (2010), rezolucija usvojena od strane Generalne skupštine UN
- Vlada Crne Gore, Nacionalni plan akcije za djecu 2013-2017.
- Vlada Crne Gore. Strategija razvoja sistema dječje i socijalne zaštite 2013-2017 (Ministrstvo rada i socijalnog staranja)
- Vlada Crne Gore, (Ministarstvo prosvjete 2014.) Strategija inkluzivnog obrazovanja
- Vlada Crne Gore. Strategija za zaštitu od nasilja u porodici 2016-2020 (Ministarstvo rada i socijalnog staranja)
- Vlada Crne Gore (2017) Strategija prevencije i zaštite djece od nasilja sa akcionim planom 2017 – 2021
- Zakon o obrazovanju djece sa posebnim obrazovnim potebama.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti („Sl. list CG", br. 27/2013, 1/2015, 42/2015, 47/15,56/2016,66/2016 i1/2017)
- Zakon o zabrani diskriminacije (Sl. list CG", br. 46/10 i 40/11)
- Zakonom o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom,("Sl.list CG" br. 39/11)
- Zakon o zaštiti od nasilja u porodici („Sl. list CG" br. 46/2010, 40/2011)
- Zakon o zaštiti podataka o ličnosti ("Sl.list CG", br. 70/08, 70/09 i 44/12)
- Zakon o zaštititniku ljudskih prava i sloboda Srne gore („Sl.Glasnik CG" br.42/11 i 32/14)
- Žegarac, N. (2001.) Postupak vodjenja slučaja zlostavljanja i zanemarivanja djece u centrima za socijalni rad. Srna, J. (ur.) 211-223.

- Žegarac, N., Mijanović, Lj., Obretković, M., Pejaković, Lj. Simović, I., Stevanović, I. (2001.) Zaštita djeteta od zlostavljanja:- Priručnik za centre za socijalni rad i druge službe u lokalnoj zajednici. Beograd, Jugoslovenski centar za prava djeteta.

ANEKSI

Formulari za preuzimanje i upotrebu

OPN

Pružalac usluge _____ Broj dosijea korisnika_____
Adresa_____

Datum _____
Broj_____

PRIJAVA NASILJA

Ime i prezime radnika, radno mesto zaposlenog koji prijavljuje nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje
Ime i prezime korisnika koji je žrtva
Ime i prezime učesnika u događaju
Ime i prezime, radno mesto zaposlene osobe na koju se sumnja da je izvršio nasilje, zlostavljanje i zanemarivanje (ako je primjenljivo)
Ko je sve prisustvovao incidentu
Opis događaja /datum i vrijeme događaja, mjesto gdje se događaj desio, kratak opis situacije, posljedica događaja/
Datum i potpis odgovorne osobe:

OPNI

Pružalac usluge _____ Broj dosijea korisnika_____
Adresa_____

Datum _____
Broj_____

PRIJAVA NASILJA INSTITUCIJAMA

Naziv i sjedište dnevnog centra koja šalje obavještenje	
Ime i starost djeteta, ime roditelja/staratelja, podaci o porodici (adresa, kontakt telefoni)	
Opis djeteta: dolasci, sposobnosti, socijalne vještine, ponašanje, komunikacija, emocionalne karakteristike, izgled	
Informacije, činjenice, okolnosti iz kojih proizilazi sumnja o tome da se dijete nalazi u situaciji nasilja	
Uočeni znaci nasilja, pokazatelji i indikatori i zaključak o vrsti nasilja	
Datum i potpis odgovorne osobe	

Potpis
direktora

_____

S-KB

Pružalac usluge: _____
Mjesto: _____
Adresa:_____

KNJIGA AKTIVNOSTI NA OSIGURANJU BEZBJEDNOSTI

Godina_____
Period (od ------- do)

Datum upisa	Vrijeme upisa	Ime i prezime korisnika	Opis događaja, datum[13]	Trajanje događaja	Preduzete mjere[14]	Ime i prezime lica koje je primijenilo mjeru	Potpis

[13] Upisati: Izvor podataka (zabilješke stručnog radnika, zapažanja saradnika, osoblja), Opis ponašanja/događaja zbog kojeg se sumnja na nasilje i uočene znake nasilja.
[14] Upisati: Zaključak i preporuka stručnog radnika o vrsti nasilja, Predložene mjere tima u odnosu na dnevni centar, na druge ustanove, učešće roditelja, Načini praćenja i ishodi preduzetih koraka

INDIVIDUALNI PLAN PODRŠKE - ZAŠTITE I RADA SA DJETETOM

Opšti podaci o djetetu i porodici		
Kratak opis ličnosti, karakteristika, postignuća, potreba djeteta	**Snage djeteta:**	**Rizici za dijete:**
Prepoznate oblasti savjetodavnog rada sa djetetom u CSR	**Snage djeteta:**	**Rizici za dijete:**
Opis mjera i aktivnosti		**Zadužene osobe i di**
Mjere koje će preduzeti centar za socijalni rad (procjena, dijagnostički postupak, savjetodavni rad, nadzor ponašanja i ostale zaštitne mjere, sastanci sa timom ustanove)		
Aktivnosti koje će se sprovoditi u dnevnom centru: stručno-savjetodavni rad: individualni i grupni rad/radionice; edukativno-savjetodavni rad sa zaposlenima, roditeljima; određivanje mentora; razmjena informacija, usaglašavanje i dalji razvoj mjera: sastanci tima sa članovima tima Centra za socijalni rad.		
Obaveze		**Akcioni/vremenski**
OBAVEZE djeteta:		

OBAVEZE roditelja:	
OBAVEZE kadra ustanove (direktor, stručni radnik, stručni saradnici i drugi):	
OBAVEZE stručnih radnika Centra za socijalni rad:	